

Тема XIV

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ХРИСТІЯНСЬКОГО ВІРОВЧЕННЯ І КУЛЬТУ

Християнство – цілісна конфесійна і культурно-релігійна традиція. Богословсько-релігійними відповідниками цієї ідеї можна вважати уявлення про єдину позаконфесійну Церкву Христову або дещо ліберальнішу ідею єкуменічного, “відкритого” християнства. На перший погляд ці ідеї можуть видатися суто ідеальними конструктами (бо реальність завжди демонструвала саме конфесійний, “розділений” розвиток християнства). Проте вони спираються на реальні, історично підтверджені факти єдності витоків християнської традиції і наявності певних світоглядних та духовних інваріантів, закріплених у Святому Письмі, церковних догматах і канонах. Завдяки цим інваріантам християнство вже дві тисячі років зберігає певну ідентичність, незважаючи на конфесійну різноманітність. Дуже часто саме ця різноманітність допомагає найповніше розкрити конкретну сутність означених інваріантних догматичних принципів щодо тих чи інших історичних періодів, культур, народів, громад та особистостей.

Все це дає підстави для розгляду християнства як чогось цілого, а не як певної окремої конфесії (деномінації) його. Саме різноманітність християнства має розглядатися як його цінність. Цінність, що (залежно від світоглядних уподобань) є наслідком особливостей соціокультурного розвитку людства або дозволена, передбачена і визначена Богом. Значення всіх культурних та конфесійних норм полягає у можливості виявлення через них справжньої повноти релігійного життя в лоні християнської традиції.

1. Біблія як священна книга християнства

Біблія (від грецьк. та bibliv – книги) – священна книга християнства та іудаїзму. Інші назви Біблії – “Писання”, “Письмо”, “Святе Письмо” – є калькою з давньоєврейського ketbhe hakkodesh, з грецького graphe, graphai hagiai, з латинського sacra scriptura. Біблія формувалася як окрема книга протягом I-го тисячоліття до н.е. та 1-2 століття н.е. шляхом відбору, редагування та канонізації текстів, які іудаїстська, а пізніше християнська традиція вважали богонатхненними.¹

¹ Див.: Библийская Энциклопедия. – М., 1991; Библийская Энциклопедия. – М., 1995; Галлей Г. Библийный довідник Галлея. – Торонто, 1985; Нюстрем Э. Библийский словарь. – Торонто, 1979; Словарь библийского богословия. – Брюссель, 1990; Ринекер Ф., Майер Г. Библийская энциклопедия Брокгауза. – 1994.

Структура і склад Біблії. Біблійний канон. Поділяється на дві основних частини – Старий (Вітхий) та Новий Завіти. В основі назви “Завіт” (д.євр. berit, грецьк. diatheke) – угода, договір, союз, заповіт – лежить біблійна ідея про угоду, союз (завіт) Бога з обраним народом та із всім людством. Та частина Біблії, що розповідає про союз Бога з давньоєврейським народом, називається Старим Завітом; саме вона є священною для євреїв-іудаїстів. Друга частина – Новий Завіт – розповідає про союз Бога вже із всім людством через Ісуса Христа. Для християн є священними обидві частини Біблії.²

За структурою Біблія ділиться на Старий та Новий Завіти і водночас на окремі книги. Різні напрями християнства мають свої погляди на біблійний канон – склад і кількість книг, визнаних священними. На сьогодні Біблія містить 66 книг у протестантських виданнях, 72 книги – у католицьких та 77 – у православних. Щодо 27 книг Нового Завіту серед християн нині не існує суперечок. Основні суперечності стосуються Старозавітної частини.

З середини I тисячоліття до н.е. і до кінця I ст. н.е. склалося дві основні версії канону (складу) Старого Завіту – так звані Олександрійська та Палестинська. Олександрійська версія, сформована серед євреїв діаспори, зазнала впливу елліністичної культури. До того ж, вона вміщувала низку книг, написаних або за межами Палестини, або досить пізно – наприкінці I тис. до н.е. Ця версія, як більш поширена і популярна, стала основою християнського Старого Завіту. Поділена на 50 книг, вона була засвоєна православними, у 45-ти книжному варіанті – католиками.

Палестинська версія, сформована і відредагована іудейськими книжниками – масоретами, не визнавала аж 11 книг з Олександрійського канону. Саме до цієї версії, вживаної іудаїстами, повернулися у XVI столітті європейські реформатори християнства, починаючи з М.Лютера. Тому протестантська Біблія й містить 39 книг у Старому Завіті. Саме стільки книг вважаються канонічними і включаються до друкованих видань Біблії.

Католицька Церква, у відповідь протестантам, канонізувала на Тридентському соборі Старий Завіт з 45 книг; 39 з них дістали назву протоканонічних, решта – девтероканонічних. Православні включають до своїх видань Біблії 50 книг Старого Завіту, умовно поділяючи їх на канонічні (згадані 59) та 11 так званих дуже корисних, тобто гідних для християнського виховання.

Усі християни розрізняють у Старому Завіті такі групи книг: **П’ятикнижжя Мойсееве** – книги Буття, Вихід, Левіт, Числа та Повторення Закону (Второзаконня); **книги історичні** – книги Ісуса Навина (Єгошуа), Судей, Рут, чотири Книги Царств та дві книги Хронік, Єздри, Неємії, Естер (серед неканонічних книг до цієї групи належать три книги Маккавеїв, Товіт, Юдит,

² Ямицкевич В. Библиология.- Спб., 1997; Крывелев И. Библия: историко-критический анализ. – М., 1985; Происхождение Библии – М., 1964.

книга Ісуса сина Сирахова, друга й третя книги Єздри); **книги пророцькі** – книги “великих” пророків: Ісаї, Єремії, Плач Єремії, Єзекіїль, неканонічне Послання Єремії та книги “малих” пророків: Даниїла, Осії, Йоїля, Амоса, Овдія, Йони, Михея, Наума, Аввакума, Софонії, Огія, Захарії, Малахії, п’ять неканонічних додатків до книги Даниїла; **книги учительні** (або поетичні): – Йова, Еклезіаста, Приповісті Соломонові, Пісня над Піснями, Книга Псалмів (Псалтир), неканонічні Премудрості Соломонові.

27 книг Нового Завіту поділяються таким чином: 4 Євангелія – від Матвія, Марка, Луки та Івана. Перші три Євангелія, які споріднені спільністю сюжетів то манерою викладу, називаються синоптичними. На відміну від цих Євангелій, де наявним є наративний компонент, Євангеліє від Івана є зразком християнської містики. Також до Нового Завіту входять історична книга Діянь (або Дій) Святих Апостолів, Послання Святих Апостолів, 14 з них пов’язані з іменем апостола Павла, а решта – з апостолами Яковом, Петром, Іваном, Юдою, а також Пророцька книга Об’явлення Святого Івана Богослова або Апокаліпсис.

Канон Нового Завіту формувався у християнському середовищі протягом I–IV ст. н.е. шляхом вибору загальноживаних текстів, їхнього співставлення та визначення їхньої священності на церковних соборах. В укладенні канонічного списку велику роль зіграли такі християнські богослови-апологети як Юстин Філософ (Мученик), Татіан (II ст. н.е.), Іриней Ліонський, Тертуліан, Оріген (V ст. н.е.), Климент Олександрійський, Євсевій Кесарійський (IV ст. н.е.). Офіційний список з 26 книг, крім Апокаліпсису, був затверджений у 365 р. Лаодикійським собором. Далі новозавітний канон обговорювався на Гіппонському (393 р.) та Карфагенському (397 р.) соборах. Остаточна редакція була затверджена Трульським собором 692 р. Канонічність Апокаліпсису подеколи (аж до IX ст.) піддавалася сумнівам.

Біблійні апокрифи – це ціла низка творів, що виникли в лоні біблійної традиції, але не увійшли до жодного з варіантів канону Біблії. Такі книги одержали назву апокрифів. Крім неканонічних книг, що входять до православного та католицького списків (таких як Премудрості Соломонові, книги Товіт, Варух, Ісуса сина Сирахова, книги Макавеїв), існують апокрифи в окремих списках як “старозавітні”, так і “новозавітні”.

Серед старозавітних апокрифів – так звані Завіти 12-ти патріархів, книга Єноха, варіанти книги Буття та Второзаконня. Новозавітні апокрифи вирізняються кількістю творів та різноманіттям жанрів, які в цілому повторюють жанрову структуру новозавітного канону. Лише частина з них дійшла у відносно завершеному вигляді і є оригінальною в порівнянні з біблійним канonom. Решта – результат компіляцій та рекомбінацій. Апокрифічні твори новозавітної пори стали виявленням певних духовно-релігійних традицій, у взаємодії з якими формувалася християнська релігія.

Найчисельнішою (до 50-ти) є група апокрифічних Євангелій. Це

іудеохристиянські та гностичні Євангелія (Євангелія євіонітів, євреїв, протоевангеліє Якова, Євангеліє Фоми, Євангелія досконалості, Євангеліє істини). Відомі також Євангелія, які були колись поширеними серед нехристиянських груп (Євангеліє маніхеїв), окремих етнічних груп (Євангеліє до Єгиптян, арабське Євангеліє), серед послідовників окремих релігійних лідерів (Євангелія Василіда, Керинфа, Маркіона, Валентина, Левкія, Лукіана, Фаддея). Кілька євангелій пов'язуються з іменами новозавітних персонажів (Євангеліє Петра, євангеліє Юди Іскаріота, Оповідь Йосифа Арімафейського, євангеліє Никодима).

Апокрифічні версії Діянъ Апостольських репрезентовані “Діяннями” окремих апостолів (Петра, Павла, Варави, Филипа, Андрія, Фоми, Матвія, Івана). Серед апокрифічних Посланъ цікавими є переписка між апостолом Павлом і римським філософом-стоїком Сенекою, а також два послання, автором і адресатом яких фігурує сам Ісус Христос. Це – послання Авгаря до Христа та Послання Христа до Авгаря. Нарешті, досить широко був розвинений жанр новозавітної апокаліптичної літератури. Дійшли фрагменти, або ж звістки, про дві версії Апокаліпсису Івана, відмінні від канонічної, про Апокаліпсиси Петра, Павла, Варфоломія, Марії, Фоми, Стефана.

Більшість апокрифів були “відречені”, тобто заборонені Церквою. Проте деякі, що не суперечили догматам, дозволялися для читання і навіть були джерелом християнської церковної практики. Найвідомішими з таких дозволених апокрифів є “Пастир” Герма та Дидахе (Вчення 12-ти апостолів). Деякі оповіді про дитинство Ісуса та життя Марії компенсували відсутність відповідних свідощів в канонічних Євангеліях і також були засвоєні церковною традицією. Так, деякі сюжети з Протоевангелія Якова стали основою маріологічної традиції вшанування діви Марії.

Відомості про більшість апокрифів дійшли до нас через полемічні твори християнських письменників II-IV ст. (Тертуліана, Євсевія, Ієроніма та ін.). Знахідки XX століття – у Єгипті (Наг-Хаммаді, 1946 р.) та Палестині (Ваді-Кумран, 1947 р.) дали можливість досліджувати оригінальні тексти Апокрифів.

Переклади Біблії. Вихідними мовами перших текстів Старого Завіту є давньоєврейська і арамейська, а Нового Завіту – грецький гебраїзований діалект койне. Найдавніші переклади Старого Завіту з'явилися у “післяполонний” період історії давніх євреїв (II половина I тисячоліття до н.е.). Це були так звані Таргуми – богослужбові перекази давньоєврейських текстів на арамейську мову, що стала побутовою для більшості іудеїв. Найвідоміші з Таргумів – Таргум Цонафана (V ст. до н.е.), Таргум Онкелос (III ст. до н.е.), Таргум самарян (I ст. н.е.). Найвідомішим перекладом Старого Завіту грецькою мовою стала Септуагінта або Переклад Семидесяти (за переказом – III ст. н.е.). Цей переклад був створений в Єгипті на основі Олександрійського канону. Він виявив прагнення греко-мовної єврейської діаспори інтегруватися до еллінізованого культурного світу. Саме Септуагінта

стала основою старозавітної частини християнської Біблії.

Біблійні переклади перших століть н.е. були викликані потребами поширення християнської релігії. Основою їх стали як Септуагінта, так і масоретський (палестинський) текст. Це – грецькі переклади Аквіли, Сіммаха, Феодотіона (II-III ст. н.е.), сирійський переклад Пешитто (II ст.), готський переклад єпископа Ульфїли, єгипетські коптські переклади, ефіопські переклади (IV ст.), вірменський і грузинський (V-VI ст.).

В той час, як східне греко-мовне (пізніше – православне) християнство послуговалося текстом Біблії, ґрунтованому на Септуагінті, західні Церкви користувалися латинськими перекладами. Найдавніші з них – *Itala* та *Vetus Latina* (II-III ст.). Найвідомішим став латинський переклад 383-405 років, здійснений з єврейських та грецьких манускриптів під проводом Ієроніма Блаженного (347-420 рр.). Цей переклад у XV ст. отримав назву *Vulgata* (звичайна, загальноприйнята). Під цією назвою латинська Біблія була канонізована Тридентським собором 1546 року і досі є офіційною в католицькій Церкві.

З середини XV ст. в Європі почався енергійний рух перекладів національними мовами. Відомі переклади Дж. Уїкліфа в Англії, Я.Гуса – в Чехії, переклади в Голландії, Франції, Італії, Іспанії. Проте неперевершеними стали протестантські переклади XVI-XVII століть: М.Лютера і Ф.Меланхтона (1522-1531 рр.), а також У.Цвінглі (1529 р.) – німецькою мовою, Оліветана та Кальвіна – французькою та *Royal Version* короля Якова I, здійснена в Англії 1611 року.

Історія слов'янських перекладів Біблії починається у IX ст. працею святих Кирила-Костянтина і Мефодія. На Русь Біблія прийшла в давньоболгарській церковнослов'янській версії. Особливості богослужбового використання Біблії в православній Церкві – у вигляді окремих збірок (Паремії, Службне Євангеліє-Апракос) – ускладнювали появу повного слов'янського (руського) зібрання Біблії. Перша така збірка з'явилася лише у 1499 р. за ініціативи новгородського митрополита Геннадія на основі відомих тоді церковнослов'янських списків, перекладів з Вульгати, з чеських версій, з давньоєврейських (масоретських) списків. Саме Геннадіївський Список, потрапивши в Україну, став прототипом першої друкованої Острозької Біблії (1581 р.). Крім того, в XVI ст. була видрукувана “Біблія Руска” білоруса Франциска Скорини (Прага, 1517-1519 рр.) та Пересопницьке Євангеліє (1556-1561 рр.), “Учительне Євангеліє” та “Апостол” Івана Федорова (1568 та 1574 р.).

Відомою є також підготовча праця гуртка митрополита Петра Могили в XVII ст. з видання перекладу Біблії староукраїнською мовою та видання “Псалтирі” Симеона Полоцького 1680 року. У XVIII ст. в Росії був видрукований узгоджений з Септуагінтою новий церковнослов'янський текст Біблії – Єлизаветська Біблія (1751, 1756, 1757 та 1759 роки).

На початку XIX ст. переклад Біблії російською мовою започаткувало Біблійне товариство в Росії. Був перекладений Псалтир, П'ятикнижжя. Діяльність Біблійного товариства була припинена із-за опозиції Синоду. Протягом 1818-1835 років переклад Біблії здійснив професор-семітолог Г.Павловський. У 1860 р. почався санкціонований Церквою переклад її за участю професури 4-х духовних академій – Петербурзької, Київської, Московської, Казанської за редакцією професора Є.Лов'ягіна. Були використані європейські, грецькі, слов'янські списки біблійних книг. Цей переклад під назвою “Синодального” вийшов у 1876 році. Синодальна Біблія була визнана Церквою нарівні з церковно-слов'янським текстом і нині є основою для більшості видань Біблії російською мовою.

Серед українських перекладів у XIX ст. помітними стали переклад Євангелій М.Шашкевича (30-40 рр.), повний Новий Завіт П.Морачевського (не був видрукований із-за супротиву Синоду та “валуєвщини”) В 1903 р. у Відні виданням Британського Біблійного Товариства з'явився повний переклад Біблії українською мовою, здійснений П.Кулішем, І.Пілюєм та І.Нечуєм-Левицьким. Того ж року у Львові вийшов Новий Завіт і Псалтир у перекладі С.Бачинського. Протягом 1921-1940 рр. переклад Біблії здійснив І.Огієнко; видрукована ця Біблія була лише в 1962 році Об'єднаним Біблійним Товариством. У 1963 році під час II Ватиканського Собору, в Римі було затверджено текст Біблії, перекладений і редагований представниками ордену Василіан І.Хоменком, І.Костецьким, В.Бабкою. Нині над новим перекладом Біблії українською мовою працює Українське Біблійне Товариство. Переклад здійснює Р.Турконяк.³

Основні ідеї та мотиви Біблії. Біблія – джерело християнського віровчення.⁴ Лейтмотив Біблії – сакралізована історія людства, освячена постійною присутністю Бога-Творця і промислителя, його участю в долі кожного народу і людини. Основою людського життя, як індивідуального, так і суспільного, за Біблією, є залежність від волі Бога, правдиве боговшанування та богопоклоніння. Під цим кутом зору Біблія подає також історію духовно-релігійного розвитку людства – від зовнішніх, обрядових форм до внутрішніх, вмотивованих релігійним почуттям та вірою.

Головною проблемою Старого Завіту є угода з Богом та шляхи її дотримання через правдиве виконання божественних настанов – Закону. Старозавітний Закон, в центрі якого стоять Десять заповідей, був даний давньоєврейському народові через пророка Мойсея на горі Синай. Синайське законодавство, що являло собою систему сакралізованих релігійних, моральних, правових та побутових настанов і приписів, стало засадою культурно-релігійної та етичної традиції іудаїзму, а в переосмисленому вигляді і християнства.

Історичні книги Старого Завіту, хоча й суб'єктивно, але спираються на

³ Див.: Бюлетень Українського Біблійного Товариства. – 1995-2000. – № 1-11.

⁴ Стагт Ф. Богословие Нового Завета. – К., 1999.

реальні події, що відбувалися на Близькому Сході протягом I тисячоліття до н.е. Пророцькі книги подані у вигляді авторських творів представників поширеного у іудеїв I тис. до н.е. інституту пророків – релігійних та моральних вчителів, а часом і політичних ідеологів. Головна проблема, яку піднімають пророки – відповідальність “обраного народу” перед Богом за недотримання Завіту з ним, а також віщування майбутнього духовного оновлення, яке прийде через численні випробування.

Повчально-поетичні твори нечисленні, але різноманітні за жанром та оригінальні за проблематикою. Вони дають приклади релігійно-філософського, художньо-естетичного, морально-етичного осмислення місця людини в житті та її стосунків з Богом. Тут характерними є намагання співставити Божественну і людську мудрість, відшукати безкінечний смисл в кінечному бутті. Кульмінаційна подія біблійної історії, що зображена в Новому Завіті – діяльність на землі Ісуса Христа як Божественного Месії, насамперед його викупна жертва, про яку розповідається в Євангеліях. За християнським вченням Христова жертва є Божою жертвою, що спокутує першородний гріх, дає людству надію на оновлення Завіту з Богом та є містичним шляхом до спасіння.

Образ Христа-Месії єднає Новий Завіт із старозавітною традицією очікування месії, яку відбито у творах біблійних пророків. Особливо ідея спадкоємності підкреслена у Євангелії від Матвія, яке складено в іудаїзованому середовищі. Цим, власне, з'ясовується та увага, яку ця Євангелія приділяє проблемам виконання старозавітного Закону, переосмислення старих біблійних заповідей з позицій внутрішньої релігійності, підкреслення того, що прихід Ісуса є виконанням пророцтв. “Пророцтво, що здійснилося” – базова смислова структура Євангелія від Матвія, яка вводила християнську релігійно-моральну проповідь до кола ментальних звичок іудаїзованого оточення.

На той же час, Євангелія від Марка і Луки виголошувалися для еллінізованих іудеїв та для християн-неєвреїв (“язичників”). На відміну від Матвія, де велику роль відіграє ставлення до Закону, у цих Євангеліях образ та вчення Христа гранично універсалізовані, відповідають потребам усіх народів. Синоптичні Євангелія мають характер наративний, релігійно-дидактичний.

Євангеліє від Івана є яскравим зразком християнської містики. В ньому наголошено, насамперед, на Божественній, містичній природі Христа.

Про містичне виникнення (через дію Духа Святого) християнської Церкви та про початок місійної діяльності апостолів розповідає книга Діянь Святих Апостолів. Наголошуючи на тому, що джерелом спасительної місії є віра в Ісуса Христа і благодать Духа Святого, яка передається через апостолів, книга Діянь подає також чимало свідочств про життя перших християнських громад. Тому вона є достовірним джерелом з ранньохристиянської історії.

Апостольські послання, репрезентуючи досить прагматичний жанр (ділова переписка між апостолами та керівниками різних християнських громад),

постають відтак зразком богословського та релігійно-морального розвитку. Апостол Павло, з яким пов'язана найчисельніша група Послань, став фактичним родоначальником християнської теології. Він вперше чітко сформулював суть християнського символу Віри – віра у викупну жертву Ісуса Христа, Його чудесне воскресіння та друге пришествя.

Саме Павло поєднав радикальні есхатологічні чекання перших християн з історичним та соціальним контекстом: очікуючи другого пришествя та кінця світу, християни, однак, мають гідно проводити себе у реальному житті. Підкресливши значення даного Богом Закону для підготовки людства до спасіння, Павло наголосив, що після Христової жертви людина спасається вірою в Христа та Любов'ю до Бога і Близького. Таким чином, божественне обранство до спасіння втрачає колишню етнічну обмеженість, стає універсальним, доступним для кожного, хто здатен вірити й любити.

Апостол Павло сформулював практичні засади соціальної поведінки християн (вшанування влади та начальства, гідне професійне служіння, доброчесна поведінка, міцний шлюб для одружених тощо). Павлом була започаткована уніфікація християнських богослужінь та внутрішнього церковного впорядкування (виборність духовенства, церковна ієрархія тощо). Проблемам церковної дисципліни, релігійно-морального виховання, християнської стійкості серед іновірців, полеміці з “лжевчителями” присвячена решта апостольських послань, так звані соборні.

Яскравим зразком християнської есхатологічної містики є Апокаліпсис Івана Богослова, головними ідеями якого стали: неминучість останньої битви Бога з силами Диявола, торжество Христа і перемоги Його над Антихристом, встановлення тисячолітнього царства, Останнього Божого суду й оновлення неба і землі. Прообразом оновленого світу – небесного Єрусалиму постає тут християнська Церква.

Символічним центром Нового Завіту й Біблії в цілому став Ісус Христос, з образом якого пов'язана ціла низка теологічних, філософсько-антропологічних та моральних проблем: Бог як особа та особистість, мирське в Божественному та Божественне в мирському, спасіння та свобода волі.

Християнством було сформульоване якісно нове розуміння релігійності та моральності: виправдання вірою; спасіння через прилучення до викупної жертви Христа; пріоритет внутрішнього релігійного почуття перед зовнішніми обрядовими формами та ін. Була висунута низка теологічно-соціальних проблем: універсалізм та національність в релігії, віра в Бога та існування у “світі”, праця та життя в цілому як релігійне служіння, Церква як новий вимір часу та простору, моральний осередок та зразок ідеального суспільства.⁵

⁵ Янч Д. Християнство. – М., 1998; Джусани Л. Християнство как вызов. – М., 1993; Мень А. История религии. В 7-ми т. – Тома VI-VII. – М., 1992.

Біблія як об'єкт читання і сприйняття в християнстві. Дослідження Біблії. Біблійна герменевтика.⁶ Християни сприймають Біблію як Слово Боже. Субстанціональною ознакою цієї книги в цілому і кожного з її фрагментів є Богонатхненність, Бугодухновенність. Згідно концепції Богодухновенності зміст священних книг має божественне походження. Він нав'язаний людям – земним авторам – або шляхом прямого одкровення (об'явлення), або ж шляхом інспірації – божественного натхнення Духом Святим.

Саме богодухновенність, яка соборно визнана Церквою, була свого часу головною підставою для включення тих чи інших творів до біблійного канону. Історично в християнстві існували різні погляди на богодухновенність. Поряд з радикальними, т. зв. вербалістськими поглядами, за якими абсолютно істинним є не лише “дух”, але й “літери” Святого Письма, існували думки про можливість алегоричних, символічних витлумачень деяких фрагментів Біблії. Нині серед християнських богословів у більшості своїй в Біблії виокремлюють незмінний, божественний, непогрішимий зміст (догматичний елемент) та літературну творчість людей, які прагнули виразити цей зміст недосконалою мовою свого часу.

Цей підхід, який виник, безперечно, під впливом раціоналістичної критики Біблії, покликаний пояснити наявність у Біблії численних фактичних суперечностей, різночитань тощо. Прагнення віднайти як історичний контекст виникнення кожної біблійної книги, вплив особистості людини-автора, так і вічний, незмінний компонент – потаємний зміст Слова Божого – стало основою сучасної біблійної екзегетики (тлумачення текстів). Такий підхід, що захищає принцип богодухновенності, був підтверджений протягом останніх десятиліть в лоні різних християнських конфесій. Це, зокрема, Догматична Конституція II Ватиканського собору Римо-католицької церкви “Про Божественне Одкровення”, або так звані “Чикагські заяви” протестантської Міжнародної комісії з питань непогрішимості Біблії 1973, 1982, 1986 та інших років.

Віра християн у богонатхненність Біблії, акцент на власній релігійній інтенції віруючого під час читання та дослідження Святого Письма, не заперечують можливості використання певних технічних, допоміжних засобів.

Бібліографічний апарат та допоміжні джерела інформації. Крім поділу Біблії на окремі книги, обсяг яких далеко не однаковий, є поділ книг на глави (розділи), а глав – на вірші, до того ж вірші та глави пронумеровані. Цей розподіл серед християн ввів на початку XIII ст. кентерберійський єпископ Стефан Лангтон (Англія), а нумерацію віршів – друкарі Сантес Паніно та Робер Етьєн наприкінці XV – середині XVI століть.

Цей поділ є універсальною бібліографією. Він дозволяє знаходити

⁶ Верклер Г. Герменевтика. Принципы и процесс толкования Библии. – б/м, б/р; Беленький М.С. О мифологии и философии Библии. – М., 1977.

будь-який фрагмент тексту, незалежно від видання, за принципом “книга-глава (розділ)-вірші”. З часом виникла потреба у численному використанні та поясненні біблійних понять, висловлювань. Пошук їх у Біблії полегшують такі допоміжні джерела інформації, як Симфонії, Біблійні Супутники, Тлумачні Біблії, Біблійні енциклопедії, довідники та словники. Розвиток інформаційних технологій спричинив появу і постійну розробку нових комп’ютерних версій різних біблійних перекладів та інформаційно-довідкового забезпечення для вивчення Біблії. Нині Біблія в цілому або окремі її книги перекладені майже всіма мовами світу. Біблія поширюється головним чином завдяки місіонерській діяльності різних християнських конфесій та спеціальних Біблійних Товариств – міжнародних та національних. Тому, за статистикою, Біблія є найтиражованішою і найпопулярнішою книгою у світі.

2. Засади християнського віровчення

Догмати як ядро християнської доктрини. За християнським вченням, догмати (від грецьк. *dogma*) є істинами, що мають Божественне походження та виражають внутрішню сутність християнської релігії. Догмати відрізняються від інших нормативних висловлювань чи формул (наприклад, моральних настанов чи правил поведінки) саме тим, що через них формуються засади віровчення. Християнське богослов’я вважає догмати “не новим одкровенням, але обов’язковим для всієї Церкви тлумаченням єдиного на всі часи одкровення в Ісусі Христі.”

Отже, християнський догмат як “істина віри”, як елемент віровчення має дві основні властивості. По-перше, він має відношення до витокової та всезагальної істини, яка дається віруючим в Одкровенні. По-друге, він формується та пропонується в лоні Церкви офіційно, обов’язково для всіх її членів. Беззастережне визнання істинності догматів є необхідним для кожного християнина. Вважається, що Церква, виголошуючи своє віровчення у формі догматів, надихається силою Святого Духа і утверджується авторитетом свого глави – Ісуса Христа. Саме це, за біблійним вченням, є “провадженням до цілої правди” (Ів 16:13). Основною причиною початку процесу формування та виголошення християнських догматів свого часу була потреба у визначенні засад церковної доктрини, віровчительних меж (“ортодоксія”); полеміка з різного роду вченнями (“єресями”); вилучення єретиків з лона Церкви.

Вселенські Собори: історія формування основних догматів християнської релігії. Основні догмати християнства формувалися та проголошувалися на перших семи загальноцерковних соборах, так званих Вселенських (IV-VIII століття).⁷ Перший Вселенський Собор був скликаний 325 р. у місті Нікеї за

⁷ Див.: Поснов М.Э. История Христианской Церкви. – Брюссель, 1994. – Гл. IV.

імператора Костянтина Великого. Його скликання спонукала необхідність полеміки із вченням олександрійського пресвітера Арія, який відкидав Божественну сутність та предвічне народження Ісуса Христа від Бога Отця і вчив, що Син Божий є творінням Божим, хоча і найвищим з усіх. Нікейський собор засудив і відкинув вчення Арія як ересь і утвердив догмат про істинну Божественність, предвічне народження та єдиносутність Сина Божого з Богом Отцем: “Син Божий є істинний Бог, народжений від Бога Отця перше всіх віків і так само вічний, як Бог Отець; Він народжений, а не сотворений, і єдиносущний з Богом Отцем”. На цьому ж соборі було прийнято перші сім постулатів загальноцерковного Символу віри.

Другий вселенський собор був скликаний 381 року в м. Константинополі за імператора Феодосія Великого. Собор покликаний був засудити вчення колишнього єпископа Константинопольського Македонія – послідовника аріанства. Македоній відкидав Божественну сутність Святого Духу. Він вчив, що Дух Святий не є Бог, і називав Його Сотворенною силою, яка є службовою щодо Бога Отця і Бога Сина. Засудивши і відкинувши македоніанство як ересь, Другий Собор утвердив догмат про рівність та єдиносущність Бога Духа Святого з Богом Отцем і Богом Сином.

Він також доповнив Нікейський Символ віри п’ятьма новими постулатами – “членами”, в яких викладалася наука про Святого Духа, Церкву, про Таїнства, Воскресіння мертвих і життя майбутнього віку. Таким чином, саме на перших двох Вселенських Соборах було затверджено догматичне вчення християнської Церкви про Святу Трійцю, а також Нікео-Константинопольський Символ Віри, який слугує керівництвом для християн багатьох конфесій та деномінацій і в наші дні.

Третій Вселенський Собор було скликано 431 р. у м. Ефесі за імператора Феодосія II молодшого. Якщо на перших двох Вселенських Соборах церковними богословами розв’язувалася тринітарна проблема (проблема розуміння сутності Трійці), то Ефеський собор відкрив епоху так званих христологічних дискусій, присвячених формуванню засад христології, тобто вчення про сутність і природу Ісуса Христа.

На цьому Соборі було засуджено вчення константинопольського архієпископа Несторія, який вчив, що Діва Марія не була Богородицею і народила звичайну людину. Бог же з’єднався з Христом і перебуває в ньому, мов у храмі, подібно тому, як у старозавітну епоху перебував в Мойсеї та інших пророках. Виходячи з цього, Несторій заперечував досконалу божественну природу Ісуса Христа, визнаючи його просто як Богоносця.

Ефеський собор відкинув несторіанство як ересь і прийняв ухвалу, згідно якої слід визнавати з’єднання в Ісусі Христі, з часу втілення (очоловічення), двох сутностей – Божественної і людської. Собор також проголосив визнання Ісуса Христа досконалим Богом і досконалою людиною, а Пресвяту Діву Марію –

Богородицею. Таким чином, на Третньому Вселенському Соборі було покладено початок формуванню догмату Боговтілення – вчення про Боголюдську природу Ісуса Христа. Собор також остаточно затвердив Нікео-Константинопольський Символ віри.

Четвертий Вселенський Собор відбувся в 451 р. в м. Халкідоні при імператорі Маркіані. Собор засудив ересь монофізитів, які заперечували несторіанство, але вчили, що людське єство в Ісусі Христі було підпорядковане, поглинуте Божеством. Тому в ньому слід визнавати тільки одне Божественне єство (звідси й назва – від грецьк. *μονο θῡσις* – ґдина природа). Халкідонський собор ще раз підтвердив досконалість обох природ (єств) Христа – Божественної і людської. Було виголошено, що за божественною природою він вічно народжується від Отця, а за мирським єством він народився від Пресвятої Діви і у всьому подібний людям, крім гріха. Під час втілення (народження від Діви Марії) Божественна й людська природа з'єдналися в Христі як в єдиній особі. До того ж, була зафіксована відмінність ортодоксального вчення від засуджених ересей. Дві природи з'єдналися у Христі незлитно і незмінно (всупереч монофізитам) а водночас нероздільно й нерозлучно (всупереч несторіанам). Таким чином, на Халкідонському Соборі 451 р. було остаточно визначено та утверджено догмат Боговтілення – вчення про Боголюдську природу Ісуса Христа.

Христологічні дискусії, продовжувалися і після Халкідонського собору. Монофізитство і несторіанство були ще раз засуджені на п'ятому Вселенському Соборі у м. Константинополі (553 р.). Шостий Вселенський Собор, що відбувся 680 р. знову у Константинополі за імператора Костянтина Погоната, засудив ересь монофелітства. Монофеліти, визнаючи дві сутності в Ісусі Христі, визнавали лише одну, Божественну волю. Собор же визначив визнавати дві сутності у Христі, а також наявність двох воľ – Божественної і Людської. Також було визнано, що людська воля не супротивна, а покїрна волї Божественній.

Сьомий Вселенський Собор було скликано у 787 р. в м. Нікеї. Собор засудив і відкинув ересь іконоборства та визначив принципи вшанування іконописних зображень Ісуса Христа, Богородиці та святих. Правда, гоніння на іконовшанувальників згодом було відновлено, а остаточно вшанування ікон було затверджено вже на помїсному Константинопольському Соборі 842 року.

Вчення про Святу Трійцю – центральне у християнській догматиці. Воно (або Тринїтарний догмат), як вже говорилося було сформульоване та затверджене на двох перших Вселенських Соборах. Згїдно з цим вченням, християни поклоняються єдиному Богу, який є єдиним у Трьох Особах (або іпостасях) – Бог-Отець, Бог-Син і Бог-Дух Святий.

Постулюється, що безначальний Отець предвїчно народжує Сина, який є досконалим Одкровенням Отця, тому й іменується ще Словом-Логосом. Від Отця також сходить Дух Святий. Джерелом цих постулатів є Новий Завїт:

“Споконвіку було Слово, а Слово в Бога було, І Бог було Слово” (Ів. 1:1);

“А коли Втішитель прибуде, що Його від Отця Я пошлю вам, – той Дух правди, що походить від Отця, Він засвідчить про Мене” (Ів 15:26).

Всі три іпостасі рівні (“рівночасні”) у своїй Божественності; їм належить рівне і однакове поклоніння:

“Бо троє свідкують на небі: Отець, Слово і Святий Дух, і ці Троє – Одно” (1 Ів. 5:7).

Разом з тим троїчність Бога є незбагненною для людського розсудку. Богословська формула, якою виявляється єдність трьох Осіб у божестві є: “нероздільно” й “не злитно”. Григорій Богослов писав про це: “Вчись лише одному: відати Одиницю в Трійці і Трійцю в Одиниці поклоняємо, єдність і роздільність якої є незбагненими”.

Християнський Символ віри. Перші чітко визначені віросповідні формули християнської релігії зустрічаються вже в Новому Завіті, їх формулював апостол Павло у своїх Посланнях (Рим. 10:9; 1Кор. 12:3; 15:3-5). Змістом цих формул було передовсім сповідання віри в Ісуса Христа, його викупну жертву та чудесне воскресіння. Саме Павло визначив своєрідний віросповідний, догматичний “мінімум” християнської релігії, загальнообов’язковий для усіх християн, який відрізняв їх від представників інших релігій. Точніше кажучи, це вже були початки християнської догматики.

На засадах новозавітних догматичних формул будувалися численні “символи віри”, “правила віри”, якими користувалися християнські громади протягом перших століть н.е. Найвідомішими з цих “символів” були Апостольський символ віри, символ сформульований відомим християнським апологетом Тертуліаном, а також “regula fidei” (правила віри) Римської церкви, близькі до тертуліанівського. Проте найважливішим для християн став саме Нікео-Константинопольський символ віри, сформульований на перших двох Вселенських Соборах.

Символ віри складається з дванадцяти віросповідних формул (т.зв. “членів”), кожна з яких являє собою догмат віри:

1. Вірую в єдиного Бога Отця, Вседержителя, Творця неба і землі, всього видимого і невидимого.

2. І в Єдиного Господа Ісуса Христа, Сина Божого Єдинородного, що від Отця народився перше всіх віків. Світла від Світла, Бога істинного від Бога істинного, рожденного, не сотворенного, Єдиносущного з Отцем, що через Нього все сталося.

3. Він для нас людей, і для нашого спасіння зійшов з небес, і тіло прийняв від Духа Святого і Марії Діви, і став чоловіком.

4. І розп’ятий був за нас при Понтії Пілаті, і страждав, і був похований.

5. І воскрес на третій день, за Писанням.

6. І вознісся на небо, і сидить праворуч Отця.

7. І знову прийде у славі судити живих і мертвих, і Царству Його не буде

кінця.

8. І в Духа Святого, Господа Животворящего, що від Отця походить, що Йому з Отцем і Сином однакове поклоніння і однакова слава, що говорив через пророків.⁸

9. В єдину, Святу Соборну і Апостольську Церкву.

10. Визнаю одно хрещення на відпущення гріхів.

11. Чекаю Воскресіння мертвих.

12. І життя будучого віку. Амінь.

Символ віри є однією з найважливіших формул, які виголошуються під час християнських богослужінь. Визнання його є обов'язковим для християн.⁹ Тлумачення окремих “членів” Символу віри, а також правил богослужіння та положень “моральної доктрини” складають так звані “символічні” книги християнської релігії – Катехизиси. Ці книги слугують для релігійного навчання. Вони, як правило, в настановній або ж у діалогічній формі роз'яснюють віруючим чи неофітам (новонаверненим) правила віри, що стосуються розуміння троїчності Божества, Боголюдської природи Христа (христологія), вчення про спасіння (сотеріологія), про викупну жертву та воскресіння Христове, про останні часи та долю світу (есхатологія), про сутність християнської Церкви (еклезіологія). Символ віри у тому вигляді, який був сформульований на Нікейському та Константинопольському Вселенських Соборах, визнається насамперед православною Церквою. Католицька ж Церква сповідує восьмий член символу віри (про Святого Духа) з додатком *filio que* (“І від Сина”). Протестанти, хоча і відкидають церковний Переказ, спираючись лише на Святе Письмо, однак Нікео-Константинопольський Символ віри визнають. На Заході – в католицькій редакції (з *filio que*), у країнах, де поширене православ'я (як в Україні) – у давній формі, без цього додатку.

3. Християнська моральна доктрина

Старозавітні корені християнської моралі. Основою моральної доктрини християнства є біблійні моральні настанови, сформульовані ще у Старому Завіті у вигляді Закону або Заповідей Божих. Ці 10 заповідей – Декалог за біблійним вченням – були дані пророкові Мойсею на горі Синай (Вих. 20:2-17):

1. Я Господь, Бог твій, що вивів тебе з єгипетського краю, з дому рабства. Хай не буде тобі інших богів передо Мною.

2. Не роби собі кумира і всякої подоби з того, що на небі вгорі і що на землі

⁸ Цей “член” ми подаємо за православним віровченням.

⁹ Любачівський М.І., кардинал. Вірую в єдиного Бога. – Рим-Львів, 1991; Закон Божий. – К., 1999. – С. 372-428.

долі, і що в воді під землею. Не вклоняйся і не служи їм.

3. Не призывай Імення Господа, Бога твого надаремно.

4. Пам'ятай день суботній, щоб святити його! Шість днів працею і роби всю працю свою, а день сьомий – субота для Господа Бога твого.

5. Шануй свого батька та матір свою, щоб довгі були твої дні на землі, яку Господь, Бог твій, дає тобі!

6. Не вбивай!

7. Не чини перелюбу!

8. Не кради!

9. Не свідчи неправдиво на свого ближнього!

10. Не жадай дому ближнього свого, не жадай жони ближнього свого, ані раба його, ані невільниці його, ані вола його, ані осла його, ані всього, що у ближнього твого!

Побудова Декалогу як морального кодексу свідчить про те, що центром людської моральності, її засадою має стати побожність – праведне Боговшанування та Богопоклоніння. Адже чільне місце тут насамперед посідають чотири настанови, що регулюють стосунки людини з Богом, ставлення людини до Бога.

Вшанування єдиного Бога, правдиве його сповідання, що зафіксоване саме у цих заповідях, згідно біблійного вчення про нього, породжує цілу низку позитивних моральних якостей: віру в Бога, надію на нього, смирення, відсутність користоловства та щедрість, шанобливість до оточуючих. Саме на таких якостях наголошується в наступних шести настановах Декалогу, де викладені моральні обов'язки людини щодо свого ближнього: вшановувати батьків, вважати священним здоров'я та життя кожної людини, поважати святість шлюбного союзу, не зазіхати на власність свого ближнього, бути щирим та правдивим щодо нього.

Нагірна проповідь Ісуса Христа. Ще одним джерелом християнського морального вчення, сформульованим в Біблії, є Нагірна проповідь Ісуса Христа. Десять заповідей старозавітного Декалогу доповнені тут дев'ятьма заповідями блаженства (Мт. 5:3-12). Подаємо їх:

1. Блаженні убогії духом, бо їхнє Царство Небесне.

2. Блаженні засмучені, бо вони будуть утішені.

3. Блаженні лагідні, бо землю впадкують вони.

4. Блаженні голодні та спрагнені правди, бо вони наситяться.

5. Блаженні милостиві, бо помилувані вони будуть.

6. Блаженні чисті серцем, бо вони будуть бачити Бога.

7. Блаженні миротворці, бо вони синами Божими назвуться.

8. Блаженні вигнані за правду, бо їхнє є Царство Небесне.

9. Блаженні ви, як ганьбити та гнати вас будуть, і будуть облудно на вас наговорювати всяке слово лихе ради мене. Радійте та веселіться, – нагорода бо

ваша велика на небесах! Бо так, гнали й пророків, що були перед вами.

Заповіді блаженства вже в позитивній, стверджувальній формі (на відміну від заперечувальних настанов старозавітного Декалогу) наголошують на необхідності культивування таких моральних чеснот, як: відмова від пихи – смиренність; здатність до визнання власної провини – каяття; шанобливість – лагідність, правдолюбство, милосердя, чистота думок та вчинків, миролюбство, мужність у відстоюванні правди і справедливості. Наявність цих якостей надає людині повноти духовного існування – “блаженства”.

Крім заповідей блаженства, Нагірна проповідь містить у собі витлумачення та переосмислення найважливіших моральних настанов Старозавітного закону. З особливою чіткістю підкреслюється необхідність виконання заповідей “не вбивай” та “не чини перелюбу”. Проте наголошується саме на внутрішньому, духовному вимірі моральної поведінки: не лише вчинки, але й наміри мають бути праведними. Так, засуджуються, “підлягають “геєнні вогняній” не лише ті, хто вбиває або чинить перелюб, але й ті, в чиєму серці розпалюється гнів на ближнього, ті, хто не приборкує пристрасного бажання володіти чужою жінкою (Мт 5:21-31).

Морального значення набуває також давня старозавітна юридична норма “око за око, зуб за зуб” (Вих. 21:24). Вона свого часу обмежила помсту, встановивши відповідність покарання скоєному злочину. Моральна ідея Нагірної проповіді Ісуса Христа полягає у скасуванні помсти взагалі. Відкидається навіть злість та злі наміри у відповідь на скоєне зло. Не відповідати злом на зло, молитися за ворогів – ця настанова потребувала свого часу радикальної зміни моральних засад, що ними керувалося людство. Зміна ця полягала у виголошенні можливості й необхідності кожній людині ставитися до свого ближнього як до найвищої цінності, із шануванням, гідним лише боговшанування.

Таке ставлення в християнській моральній доктрині позначається поняттям Любові. Мається на увазі органічне поєднання любові до Бога і любові до ближнього. За християнським вченням, уся сукупність старозавітних моральних настанов охоплюється саме цими двома. Однак настанови старозавітного закону не скасовуються заповідями Любові, а підтримуються, підтверджуються, осмислюються ними. Саме вони містять справді моральне джерело для практичного виконання будь-яких конкретних настанов: “Люби Господа Бога всім серцем своїм і всією душою, і всією своєю думкою”. Це є перша і найважливіша заповідь. Друга ж є подібною їй: “Люби ближнього свого, як самого себе”. На двох оцих заповідях, як вчив Ісус Христос, увесь Закон і Пророки стоять (Мт 22: 37-40).

В Нагірній проповіді подане також головне правило практичної моралі: “Тож усе, чого тільки бажаєте, щоб чинили вам люди, те саме чиніть їм і ви. Бо в цьому – Закон і Пророки” (Мт 7-12).

Ця настанова притаманна багатьом моральним вченням як на Сході, так і на

Заході. Її в різному вигляді можна зустріти у Конфуція та Будди, в Аристотеля та Сенеки, навіть у старозавітній, іудаїстській традиції – у вченнях Рабі Гіллеля та елінізованого іудея Філона з Олександрії. Проте саме християнство пропонує чіткі універсальні мотиви для дотримання цієї настанови – всеохоплюючу любов до ближнього, що є виявом щирого і правдивого боговшанування, любові до Бога.

Таким чином, саме заповіді Любові є зафіксованим в Новому Завіті ядром християнської моральної доктрини.¹⁰

Християнська мораль та природа людини. Християнство наголошує на ідеалі безмежного морального вдосконалення: “Отож будьте досконалі, як досконалий Отець ваш небесний” (Мт 5:48). Шлях до моральної досконалості виражений у новозавітних заповідях, а особливо у заповідях Любові. Цей шлях можливий, згідно християнського вчення, через перетворення деяких особливостей людської природи, що заважають як правдивому Боговшануванню, так і праведній поведінці. Головна з цих особливостей – гріховна ушкодженість людської природи внаслідок відпадиння перших людей (Адама та Єви) від стану гармонійної єдності з Богом – “першородний гріх”.

Гріх як онтологічний стан буття людини у світі (і саме стан буття людини без Бога) є головною причиною людської недосконалості. Він породжує у повсякденному житті людини негативні моральні якості (зневагу, пиху, користолобство, брехливість, лінощі, відчай, марнославність тощо) та потяг до їх виявлення. Гріх є виявленням світового зла, яке, згідно християнського світогляду, уособлене у постаті диявола (сатани, “лукавого”), який діє на противагу Богові – джерелу абсолютного Добра.

Проте християнство не є дуалістичною доктриною. Добро і Зло в ньому не розглядаються як рівноцінні субстанції (сутності). Зло взагалі не є субстанційним, тобто не є самостійною сутністю, не дорівнює добру. Навпаки воно є наслідком втрати добра, після того, коли сталось відпадиння від Бога. Сам Диявол, за легендами, є ангелом, вигнаним з небес за непослух.

Ще однією важливою ознакою людської природи, що безпосередньо впливає на моральність людини, є, за християнським вченням, свобода волі. Свобода волі є наслідком і виявленням “образу подоби” Божої, за якою була створена людина (Бут. 1: 26). Саме через свободу волі і здатність до власного вибору людство (через Адама) опинилося у стані гріховності. Проте через свободу волі людина має надію обрати шлях істинного Боговшанування і праведної поведінки. Правильне спрямування людської свободи волі, разом із моральним вдосконаленням, можливе, згідно християнського вчення, через оцерковлення життя, прийняття християнської віри та дотримання Божих заповідей. Необхідними кроками тут є: покаєння (сповідання першородного гріха та власних моральних переступів, скоєних протягом життя); навернення (визнання істинності

¹⁰ Обер Ж.-М. Моральне богослов'я. – Львів, 1997.

християнської релігії, віра в Ісуса Христа як спасителя людства і кожної людини); хрещення як акт прилучення до християнської спільноти та символ початку нового життя; дотримання християнських релігійних та моральних приписів у повсякденному житті.

Моральні категорії у світлі християнського віровчення. Моральний ідеал християнства, що водночас є ідеалом релігійним, освячує цілу низку моральних категорій та понять, надає їм своєрідного змісту та смислу. Розглянемо їх коротко.

Моральна свобода є наслідком здатності, вільного вибору людини – вибору на користь гріха та зла або ж на користь добра та Богоподібності. Моральна свобода є запорукою величчя та гідності людської особистості. Проте орієнтирами у виборі життєвого шляху для людини мають бути: моральний закон, моральне відчуття, моральна свідомість. Вони, у свою чергу, дають людині розуміння і відчуття суті морального обов'язку, моральної відповідальності, моральної чесноти.

Моральний закон у християнському вченні. Його джерелом є Бог. Регулюючи основи і форми людської поведінки та стосунків між людьми, підтверджуючись повсякденним досвідом, моральний закон набув сили природного закону, єдиного для всього людства, незалежно від історичної епохи, географії, нації та віросповідання. За висловом ранньохристиянського апологета Юстина Філософа (Мученика), “Бог встановив, що саме завжди й повсюди є справедливим, і кожен народ знає, що перелюб, вбивство й тому подібне є гріхом. І кожна людина, яка чинить це, не може звільнитися від думки, що чинить беззаконня”. Дотримання морального закону, що зафіксований передовсім у Заповідях, даних Богом Мойсею, є для християн необхідною, елементарною вимогою моральної поведінки.

Християнське моральне почуття і моральна свідомість. Складниками тут виступають такі явища, як сором, сумління, обов'язок, відповідальність, прагнення до добра. Сором є природною схильністю людини до переживання ніяковості або страху перед викриттям аморального вчинку – перед ганьбою та безчестям. Сором, сором'язливість допомагає людині убезпечити себе від можливого аморального вчинку, робить моральну природу її тоншою та чутливішою, виступає гарантією цнотливості і скромності.

Особистим усвідомленням та особистим переживанням людини щодо праведності чи неправедності власних вчинків є сумління або совість. Сумління вважається індивідуалізованим, внутрішнім виявом та свідченням природного морального закону. Життя людини в мирі з Богом, з ближніми та з самою собою означає чисте сумління.

Внутрішній вимір морального закону як запоруку індивідуальної моральності старозавітна та новозавітна (євангельська) традиція виражала в понятті “серце”. Апостол Павло був одним з перших, хто запозичив поняття

“совість”, “сумління” з елліністичної традиції свого часу. Для Павла “сумління” означало усвідомлення нового життя, заснованого на вірі в Ісуса Христа. Віра розумілася як особистий зв’язок людини з Богом, що забарвлює собою погляди людини на всю навколишню дійсність. Сумління тут включає всю повноту внутрішнього життя людини, яке розглядається у світлі християнської віри та християнських моральних настанов.

Отже, в Біблії совість, сумління відкривається в двох основних значеннях. По-перше, це – духовний закон, який визначає весь внутрішній світ особистості, яка вступила на шлях християнського життя. По-друге, сумління є своєрідною здатністю морального судження, за допомогою якої людина в кожному окремому випадку визначає, як їй чинити. Християнські богослови називають совість “голосом Божим в душі людини”, “спів-знанням (з Богом) вищої Божої правди”.

Центральне місце совісті, сумління у моральному житті людини підкреслювали такі християнські богослови старих часів, як Оріген, Блаженний Єронім, Блаженний Августин, Климент Олександрійський, Григорій Богослов, Григорій Ніський, Іван Золотоуст. Було визнано, що саме совість, сумління знаходиться у кожній людині на певному рівні чистоти та досконалості. Хоча совість внаслідок поганого виховання та аморальної поведінки може зачерствіти і стати пасивною, але вона ніколи не зникає. Тому для кожного зберігається можливість морального відновлення особистості. Пробудження та очищення совісті саме і є найголовнішою ознакою морального розвитку та вдосконалення кожної людини.

Формування християнської совісті здійснюється в процесі усього життя, коли вдосконалюється здатність людини бачити цінність або ж нікчемність власних вчинків у світлі християнського вчення про моральність. За християнським вченням, вирішальне значення для формування совісті має набуття людиною благодаті та дарів Святого Духу. То ж справжнє виховання совісті відбувається у християнській сім’ї та через участь людини в житті Церкви. Головними засобами освячення совісті вважаються віра в Христа, участь в Богослужінні та, зрештою, моральне життя за християнськими приписами.

Поняття морального обов’язку постає і формується досвідом повсякденного життя. Християнське “моральне вчення розглядає моральний обов’язок як певну внутрішню вимогу – потребу відповісти добром (благодіянням) на чийсь добрий або корисний вчинок. Якщо порівнювати обов’язок із сумлінням, то обов’язок – це така необхідність чинити згідно з моральним ідеалом, яка накладається на людину її власним розумом і розумом же обґрунтовується. Визнання ж цінності та доцільності доброчесної поведінки, милосердя, творіння, добрих справ означає для християнина моральний обов’язок втілювати таку лінію поведінки у своєму власному житті. Відкритість, зрозумілість, визнання цінності морального ідеалу, вираженого у заповідях Любові, накладають на християнина моральний обов’язок прагнути цього ідеалу.

Нарешті, християнська моральна доктрина велику увагу приділяє моральній відповідальності людини. Людина несе відповідальність за власні вчинки перед сумлінням та перед Богом за порушення морального закону. В будь-якому конкретному випадку ступінь особистої відповідальності залежить від багатьох умов, головними з яких є природні схильності, виховання, освіта та релігійне формування особи. Проте у християнстві не надається вирішального значення природним схильностям людей або ж зовнішнім обставинам виховання. Точка зору, яка знімає з людини особисту відповідальність за ту чи іншу лінію поведінки, не відповідає християнському вченню. Людина, що наділена свободою волі в ситуації морального вибору, навіть відчуючи спокусу, все ж має достатню свободу для того, щоб встояти перед загрозою впасти в гріх, тобто звершити аморальний вчинок. Тому кожна людина несе повну моральну відповідальність за скоєні вчинки. Більше того, у Біблії наголошується на особистій відповідальності людини не лише за слова або вчинки, але й за приховані думки, бажання та наміри (Мт 5:21-30).

4. Культ в системі християнської релігії

Культ в християнстві, як і в кожній релігійній системі, відіграє роль екстеріорного (зовнішнього), практичного (діяльнісного) виявлення релігійності – як індивідуально, так і в колективних формах богослужіння. Культ – це основний вид релігійної діяльності, який, за уявленнями віруючих християн, є засобом встановлення і постійної підтримки містичного спілкування з Богом. Християнський культ визначається догматично-віроповчальними особливостями цієї релігії. Незважаючи на відмінності в рамках різних напрямів та конфесій, основою його скрізь є поклоніння триєдиному Богу, Ісусу Христу, вшанування викупної Христової жертви та його чудесного воскресіння. Деякі напрями християнства, передовсім католицизм та православ'я, визнають, крім того, поклоніння Богородиці (Діві Марії), культ святих, вшанування священних предметів (реліквій, ікон, хреста) та священних місць.

Структура християнського культу. Тайнства. В структурі християнського культу виділяються: тайнства та обряди; система відправ, або богослужінь, що складається з добового, тижневого та річного богослужбового кола.¹¹ До річного кола богослужінь належать християнські свята і пости. Джерелами цієї системи стали біблійні (старо- і новозавітні) настанови, традиції іудаїстського (синагогального) богослужіння, а також автохтонні культи регіонів,

¹¹ Поснов М. История Христианской Церкви. – Гл. V; Святой дух праздников Христовых. – Ростов-на-Дону, 1996; Липский Б. Духовість нашого обряду. – Торонто, 1974; Катрій Ю. Пізнай свій обряд. – 1994.

де поширювалося християнство протягом своєї історії. Ця структура склалася загалом протягом першого тисячоліття н.е. і зазнала перегляду в ряді суттєвих моментів в XVI ст., в епоху європейської Реформації.

Християнські таїнства. (лат. sacramentum) – найважливіші культові дії, через які, згідно вчення Церкви, віруючому “невидимим чином” передається Божя благодать. Через благодатність таїнств виявляється їхній містичний зміст. Саме здійснення таїнства є реальною подією поєднання “небесного” і “земного” світів, запорукою прилучення віруючого до божественного, священного. Ортодоксальна християнська традиція (католицизм і православ’я) визнає сім таїнств: хрещення, причащення (євхаристія), покаяння (сповідь), священство, миропомазання, шлюб, маслосвяття (соборування). Кожному з таїнств надається певний догматичний зміст; джерелом цього смислу є сам Христос.

Хрещення (грецьк. baptisma) знаменує акт прилучення людини до християнської релігії, прийняття її до лона Церкви. Обрядовою формою цього таїнства в більшості християнських конфесій є трикратний контакт віруючого з водою (занурення або обливання), що супроводжується виголошеною священником, який здійснює хрещення, тринітарною формулою “в ім’я Отця і Сина і Святого Духу”.

Миропомазання, що виявляється в ритуалі помазування освяченою олією (миром). Воно пов’язане з таїнством хрещення і ніби завершує та посилює благодатну силу Святого Духу, отриману під час нього.

Причастя або Євхаристія (грецьк. – “благодаріння”) – центральне таїнство християнського культу і організуючий центр всього церковного життя. Ритуал причастя складається із споживання віруючими членами Церкви спеціально приготовлених хліба і вина, які, згідно церковного вчення, реально і містично перетворюються на Тіло та Кров Ісуса Христа. За новозавітною традицією, причастя символізує викупну жертву Христа без пролиття крові, а також причетність віруючих до цієї жертви, відтак, і до Церкви, що є Тіло, головою якого є сам Христос. За богословською формулою, причастя (Євхаристія) є поновленням Голгофської жертви, досконалим виявом поклоніння Богові, благословенням його і благодарінням Йому. Євхаристія є “жертвою і таїнством Тіла та Крові Христових”.

Покаяння (сповідь) полягає у визнанні віруючим власних гріхів, розкаянні в них і у відпущенні їх Богом через посередництво священника. Сповідь є необхідним етапом духовного очищення для участі в таїнстві Євхаристії.

Священство – таїнство посвячення нового служителя християнського культу (священника), яке здійснюється через містичну передачу йому благодаті Святого Духу іншими священниками (найчастіше єпископами). Головною ритуальною дією тут є хіротонія – покладання рук. Ортодоксальні Церкви вчать, що саме завдяки таїнству священства в Церкві зберігається апостольська наступність Божественної благодаті. За церковними правилами здійснене таїнство

священства є запорукою “благодатності” у діяльності того чи іншого священика або ж єпископа, чинності таїнств та інших культових дій, які вони здійснюють.

Таїнство шлюбу є містичним засобом освячення сімейного життя, його воцерковлення. Сім’я, згідно християнської доктрини, є “домашньою Церквою”. Ритуальною формою цього таїнства виступає вінчання у храмі.

Маслосвяття (єлеосвячення, соборування) знаменує собою духовне та тілесне зцілення, звільнення від невідпущених гріхів. Це таїнство, формою якого є ритуал помазання віруючого єлеєм – освяченою олією, здійснюється в ситуаціях, коли віруючий тяжко хворий або ж перед очікуваною смертю.

Молитва. Серед решти культових дій в християнстві найпоширенішими є молитва, поклоніння іконам та хресту, реліквіям та святим місцям. Центральною молитвою християнського культу є Молитва Господня “Отче наш”. Вона визнається всіма християнськими течіями. Поширеними є також молитовні корпуси, що зафіксовані в письмовій традиції – Священному Переказі, яким є праці Отців Церкви, рішення Соборів, насамперед Вселенських. Практикується і особиста молитва. В молитвах звертаються до Бога, Ісуса Христа, Богородиці, численних святих (в православ’ї та католицизмі).

Традиція іконовшанування була офіційно визнана в християнстві у VIII ст. н.е. Рух проти марновірного, фетишистського ставлення до ікон тривав з VIII до 1-ї половини IX ст. і отримав назву іконоборства. Після тривалої громадянської війни у Візантії, за сприяння імператорської влади, іконовшанування було відновлене (843 р. н.е.). Православне і католицьке богослов’я, обґрунтовуючи іконовшанування, стверджують, що вшанування ікони є насамперед вшанування її первообразу. Ікона допомагає зосередитися, спрямовує увагу віруючого до предмету молитовного розмірковування, а тому невіддільна від молитовної діяльності. Відтак не порушується біблійна заборона творити зображення Бога. До того ж, Христос був втіленням на Землі, людьми були Діва Марія та численні святі. Саме це додатково обґрунтовує можливість іконовшанування.

Вшанування священних предметів (хреста, реліквій), святих, священних місць ґрунтується на їх причетності до реальних чи легендарних подій в історії християнства. Згадки про ці події або видатних осіб також збуджують релігійні почуття віруючих, слугують запорукою єдності церковної традиції.

Добове коло богослужінь, яке є найрозвинутішим у східному (православному) християнстві, складається з так званих вечірні, повечір’я, опівношниці, утрени та годин “часів”. Ці богослужби є, по суті, спільними молитвами, що супроводжуються богослужбовими співами та читаннями біблійних текстів. Тематика цих читань зумовлена особливостями християнської картини світу та подіями земного життя Ісуса Христа. Так, під час вечірні згадується таємниця творення світу, акт гріхопадіння, наголошується на покаятні та надії на спасіння від першородного гріха. Повечір’я має навіювати віруючому думки про неминучість тілесної смерті та сподівання на вічне життя праведної

душі. Читаннями на опівношниці згадують про молитву Христа опівночі в Гефсиманському саду – подію, відображену в Євангеліях. Утренья оповіщає про земне життя Христа та про його жертвний шлях – страждання. Справжнім центром добового кола християнських відправ є Літургія (в західній, латинській Церкві – меса). Літургійне богослужіння поділяється на дві частини – “літургію оглушених” та “літургію вірних”. Під час першої частини літургії, на спільних молитвах і співах можуть бути присутніми як хрещені (члени Церкви), так і ще не охрещені, але наближені до християнства і підготовлені до таїнства хрещення. В другій частині літургійної відправи беруть участь лише “вірні”, тобто охрещені члени Церкви, які сповідувалися та приготувалися до участі у таїнстві Євхаристії. Саме Євхаристія є центром літургії. Літургійні мотиви спочатку були запозичені із синагогальної спадщини, проте євхаристійні (благодарственні) мотиви в ній стосуються не старозавітної історії, а викупного служіння Христа.

В ортодоксальному християнстві історично побутували різні версії літургійних (євхаристійних) відправ. Так, на Заході існували літургії римська (є пануючою в католицизмі й донині), міланська, іспанська, галліканська (французька). На Сході (в православ’ї) і до сьогодні практикуються дві основних літургійних версії: літургія Івана Златоуста та літургія Василя Великого (впорядковані в IV-V ст. н.е.). Іноді в православних Церквах відправляється ще давніша літургія св.Якова.

Добові кола богослужінь протягом тижня складають **тижневе коло відправ**, кульмінацією якого є недільна літургія. Святкування неділі (дня воскресіння Ісуса Христа) почалося в християнстві з IV ст. Неділя, священний для християн день, заступила біблійний “день Господень” – суботу.

Елементами **річного кола богослужінь** є християнські свята. В основному річне коло свят склалося в християнстві протягом I-IV ст. н.е. Виділяються такі групи християнських свят: дванадцять свят. Це – дванадцять найвизначніших свят. Вони пов’язані, з одного боку, з освяченням дійсних чи легендарних подій християнської історії, в основному із життя Ісуса Христа та Богородиці. З іншого боку, час святкування та обрядовий комплекс, що застосовується на цих святах, відобразили в собі особливості річного кола дохристиянських аграрних культів.

Серед дванадцятих свят виділяються так звані **неперехідні свята** (з фіксованими датами відзначення). Це такі свята, як Різдво Христове – 25 грудня (7 січня за новим стилем); Хрещення Господнє (Богоявлення, Водохреща) – 6 (19) січня; Стрітєння Господнє – 2 (15) лютого; Благовіщення – 25 березня (7 квітня); Преображення Господнє – 6 (19) серпня; Різдво Пресвятої Богородиці – 15 (28) серпня; Успіння Богородиці – 15 (28) серпня; Воздвиження хреста Господнього 14 (27) вересня; Введення до храму Пресвятої Богородиці – 21 листопада (4 грудня). Інша група дванадцятих свят – **перехідні**, дати яких пов’язані зі святкуванням християнської Пасхи (тому вони ще зветься пасхальними). Це – Вхід Господній до Єрусалиму (за тиждень до Пасхи); Вознесіння Господнє (40-й день після Пасхи);

П'ятдесятниця або день Св. Трійці (50-й день після Пасхи).

Пасха (у нас вона ще перебрала давньослов'янську назву “Великдень”) – свято Воскресіння Ісуса Христа. Святкується на згадку про події, описані в Євангеліях. Вона включає також передпасхальний тиждень (т.зв. “страсний”, що пов’язаний із згадкою про останній тиждень земного життя Ісуса), пасхальну неділю (свято Світлого Христового Воскресіння) і післяпасхальний тиждень (т.зв. “чистий”). Символіка “пасхи” сягає корінням у давню історію євреїв, пов’язана з умилюючими, викупними жертвоприношеннями. Викупна жертва Христа заміщує старозавітну пасхальну жертву.

Зв’язок християнської пасхи з іудейським прообразом виявляється також у визначенні дати святкування Пасхи. Пасха є перехідним рухомим святом, її дата пов’язана з визначенням дати іудейської пасхи (“песах”), а також із співставленням сонячного та місячного календарів. Схема ця має назву пасхалії і була визначена на Нікейському Соборі в IV ст. Згідно з нею, християнську Пасху святкують в першу неділю після повнолуння, яке або збігається з весіннім рівноденням, або настає за ним. До того ж, не допускається збіг з іудейською пасхою.

До великих свят річного кола богослужінь належать: Обрізання Господнє – 1 (14) січня; Покрова Пресвятої Богородиці: – 1 (14) жовтня; Різдво Івана Хрестителя – 24 червня (7 липня); Усіковіння голови Івана Хрестителя – 29 серпня (11 вересня). Протягом усього року святкуються дні народження та дні пам’яті святих. Окремі християнські громади святкують так звані Престольні (або Храмові) свята (дні святих, на честь яких були побудовані їхні храми, іншого).

Значне місце в християнському культі посідають **пости**. Так, в православному церковному календарі на них припадає більше двохсот днів. Крім щотижневих постів, у середу та п’ятницю, є пости на деякі дванадцять та великі свята, а також чотири багатоденні пости – Великий, Петрів, Успенський і Різдвяний. Великий (передпасхальний) піст (понад 40 днів), передує Великодню. Петрів піст починається у перший понеділок після Духова Дня і закінчується 29 червня за ст. ст. (12 липня за н.с.); Успенський піст – з 1 до 15 (17 до 28) серпня; Різдвяний (або Пилипів) – з 15 (27) листопада до 25 грудня (7 січня). Згідно християнського вчення, пости є випробуванням віруючих на стійкість проти спокуси, на терпіння та смирення. Крім утримання від деяких видів їжі (що найбільше помітне в постах), найважливішим є “духовне утримання”, духовне очищення, духовне самовдосконалення віруючого і вдосконалення ним навколишнього світу.

Місця християнських Богослужінь. Семантика християнського храму.

Християнська Богослужбова традиція успадкувала і синтезувала два семантичних комплекси. По-перше, християнський храм є “місцем Господнім” – місцем “перебування” Бога і контакту з ним. В цьому виявляється біблійна традиція Єрусалимського храму. Означений семантичний комплекс відобразився і у самій назві “Церква” (грецьк. *kiriakon* – “Господнє місце”). По-друге, храм – це місце

зібрання вірних для поклоніння та молитви. В цьому випадку традиція іудейської діаспорної синагоги була успадкована християнською еkleзією (грецьк. *ekklesia* – “зібрання”). Названий синтез втілює в собі особливості християнської догматики, зокрема пов’язаної з ідеєю Боговтілення, Боголюдської природи Христа та з ідеєю Святої Трійці.

Бог через Ісуса Христа реально присутній між людьми в акті Євхаристії; Бог-Дух Святий – реально надихає і скеровує християнське зібрання. Церква – Тіло, головою якого є Христос; вірні є причасниками до Тіла через Євхаристію. Храм (місце Господнє) як зібрання вірних є водночас і моделлю світу, що спрямований шляхом спасіння. Звідси і вся символіка Корабля (Ковчега), на якому віруючі прямують до спасіння, символіка багатоярусного світу, очевидно, більш архаїчна. Вівтар, що розташований на найвищому місці у храмі (на “горньому місці”) символізує і Голгофу – місце христової жертви, і “Світову гору” – архетипічний образ зустрічі “земного” і “небесного” світів. Орієнтованість храму на Схід (умовно – це Єрусалим), хрестоподібна проекція будівлі – також символічно відновлюють “першоподію” сакральної історії в її християнському вимірі.

Культові особливості різних християнських конфесій. Кардинальне переосмислення християнської богослужбової традиції відбувається, починаючи з XVI століття, з епохи європейської Реформації. Це й спричинило розбіжності між католицизмом і православ’ям, з одного боку, та протестантизмом, з іншого, у витлумаченні культових дій. Переважна більшість протестантських конфесій, на відміну від ортодоксальних церков, не визнає містичного характеру християнських таїнств, відмовляючись від більшості з них, як від таких, що не мають явних засад у Святому письмі. Визнаються лише хрещення та причащення, і то як обряди, що заповідані на згадку про Ісуса Христа і для настанови у християнській вірі. Протестанти також відмовилися від культу Богородиці, святих, реліквій, ікон тощо. Підставою для такого ставлення є, очевидно, погляд на Біблію як єдине джерело віровчення та примат особистої віри над ритуально-обрядовою стороною релігійності, які властиві протестантизму.

Персоналізм та христоцентричність західної релігійності зумовили наявність в католицизмі та західному протестантизмі акцентів на річних святах, присвячених Ісусу Христу, та таємниці Боговтілення. Внаслідок цього центральним святом річного кола богослужінь в західному християнстві є Різдво Христове. Ряд догматичних додатків католицької Церкви, христоцентризм, а також посилений культ Діви Марії зумовили наявність в католицизмі низки своєрідних свят, таких як свята Вознесіння Діви Марії, свято Тіла Христового.

Культові відмінності між Християнськими Сходом і Заходом підкреслюють розбіжності календарів. Більшість православних Церков послуговуються традиційним юліанським календарем, західні християни, починаючи з XVII-XVIII ст., перейшли на григоріанський (новий) стиль. Тому для регіонів

культурно-релігійного “порубіжжя”, багатоконфесійних країн (таких як Україна) властивим є “подвоєння” циклу християнських свят – за “новим” і за “старим” стилями.

Контрольні завдання і запитання

1. Яку структуру має Біблія?
2. Які є апокрифічні книги і чому вони так називаються?
3. Проведіть змістовний аналіз книг біблійного канону.
4. Які питання розглядалися на Вселенських Християнських соборах?
5. Розкрийте зміст віросповідних формул Символу віри.
6. Співставте моральні принципи Декалогу і Нагірної проповіді Ісуса Христа.
7. Назвіть і охарактеризуйте структурні елементи християнського культу.

Тематика рефератів

1. Біблія як священна книга і культурно-історична пам'ятка.
2. Біблія на українських теренах.
3. Християнське вчення про Святу Трійцю.
4. Догмати християнського віровчення.
5. Моральна доктрина християнства.
6. Конфесійні відмінності в святковому календарі християн.

Рекомендована література

1. Головащенко С. Історія християнства. – К., 1999.
2. Гребнер А. – Основы доктринального богословия. – 1999.
3. Закон Божий. – К., 1996.
4. Катехизис. – К., 1991.
5. Катрій Ю. Пізнай свій обряд. – Львів, 1994.
6. Кернс Э. Дорогами христианства. – М., 1992.
7. Паренте П. Богослов'я Христа. – Львів, 1995.
8. Райри Ч. Основы богословия. – М., 1997.
9. Стагт Ф. Богословие Нового Завета. – К, 1999.
10. Стасюк С., Завіла Р. Основы догматического богослов'я. – Львів, 1997.
11. Тиллих П. Систематическое богословие. – СПб., 1998.
12. Тышкевич С. Католический катехизис. – Х., 1935.
13. Чельцов М. Христианское мирозерцание. – М., 1997.